

ЛАНДШАФТАЗНАЎЧЫЯ АСПЕКТЫ ДАСЛЕДАВАННЯЎ Т. І. ШАМЯКІНАЙ: ГУМАНІТАРНЫ КАНТЭКСТ

Ж. С. Шаладонова

*Кандыдат філалагічных навук дацэнт,
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
вул. Сурганава, 2, корп. 1, 220072, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, shaladonov@tut.by*

У артыкуле раскрываюцца адметнасці даследчых стратэгий Т. І. Шамякінай ў выяўленні ўзаемаабумоўленай сувязі фізічнага, ментальна-псіхалагічнага аблічча чалавека, яго светапогляду і прыродных ландшафтаў краіны. Кароткі экскурс у гісторыю вывучэння праблемы дазволіў адзначыць заканамернасць яе развіцця ў айчыннай гуманітарыстыцы, падкрэсліць наватарскі, міждысцыплінарны характар навуковых росшукаў Таццяны Іванаўны, іх адмысловую логіку, інтэлектуальную змястоўнасць, зарыентаванасць на глыбокі аналіз канкрэтнага мастацкага матэрыялу ў шырокім культуралагічным кантэксце. Звяртаецца ўвага на арыгінальнасць падыходаў даследчыцы ў трактоўцы гаспадарча-побытавага і духоўна-культурнага значэння ключавых ландшафтных аб'ектаў краіны, інтэрпрэтацыі іх мастацка-вобразнага адлюстравання ў класічных творах Я. Коласа, Я. Купалы, М. Багдановіча.

Ключавыя словы: чалавек; ландшафт; светапогляд; духоўнасць; менталітэт; літаратурная класіка; сімвал.

Навукова-творчы дыскурс прафесара Т. І. Шамякінай адрознівае надзвычайная шырыня пошукавага дыяпазону, наватарскі характар і міждысцыплінарны падыход у вывучэнні і аналізе літаратуразнаўчай праблематыкі. Не застаўся па-за ўвагай даследчыцкага позірку такі цікавы і перспектыўны кірунак у сучаснай гуманітарнай навуцы як геапэтыка, вывучэнне ўзаемадзеяння чалавека з навакольнай прасторай, тэрыторыямі, ландшафтамі, адлюстраванае ў тым ліку ў літаратурнай творчасці. Даследчыцу цікавіць, «як беларускія пісьменнікі адчувалі нацыянальныя ландшафты, як праявілася ў мастацкай творчасці сакральная геаграфія ўсёй Беларусі» [1, с. 17].

Узаемадзеянне чалавека і ландшафта ўяўляе прадмет даўніх роздумаў вучоных, мысляроў, пісьменнікаў. Прыцягвалі увагу не толькі ступень, сродкі і маштабы асваення чалавекам знешняга свету, але і ўплыў ландшафтнага асяроддзя на светапогляд, псіхалагічнае аблічча, звычкі, норавы, лад жыцця насельнікаў пэўных тэрыторый. Яшчэ ў антычныя часы былі зроблены пэўныя высновы пра ўздзеянне знешняга асяроддзя, геаграфічна-прасторавых і кліматычных фактараў на фізічнае і псіхалагічнае аблічча чалавека. На гэта звярнуў увагу антычны мыслар Гіпакрат у сваёй працы «Пра паветра, воды і мясцовасці», зрабіўшы выснову, што «большай часткай формы людзей і норавы адлюстроўваюць прыроду краіны» [2, с. 304]. У сусветна вядомай «Гісторыі» Герадота асаблівае характару

і жыцця народа таксама апісваюцца ў самай цеснай і непасрэднай ўзаемасувязі з навакольным прыродным асяроддзем. Вядомы гісторык тлумачыць, што «падобна таму, як неба ў Егіпце іншае, чым дзе-небудзь у іншым месцы, і як рэчка ў іх адрозніваецца іншымі прыроднымі ўласцівасцямі, чым іншыя рэчкі, так і норавы і звычаі егіпцянаў амаль ва ўсіх адносінах супрацьлеглыя норавам і звычаям астатніх народаў» [3, с. 91]. Заснавальнік тэорыі геаграфічнага дэтэрмінізму Ш. Л. Мантэск'е дэклараваў кліматычную прадвызначанасць «характару розуму і жарсці сэрца», бачыў у ландшафце канкрэтныя праяўленні перадумоў характару і лёсу народаў. Нямецкі філосаф Й. Г. Гердэр звязваў з прасторавымі ландшафтамі асаблівасці культуры, інтэрпрэтуючы ландшафт як падатлівую цэглу ў майстэрні клімату.

У працах географа Л. Берга развіваецца думка пра непазбежнае ўздзеянне навакольных ландшафтаў на жывыя арганізмы, у тым ліку і на чалавека. Вучоны надае першаступеннае значэнне залежнасці ад «глебы», ландшафтаў як духоўнага, так і фізічнага складу чалавека: «Байран кажа: as the soil is, is the heart of man. Але, аказваецца, не толькі душа чалавека залежыць ад "глебы", але і ўвесь яго фізічны склад носіць ясны адбітак агульных фізіка-геаграфічных абставін» [4, с. 192]. У кагорце знаўцаў ландшафтаў у іх узаемадзеянні з чалавекам варта ўзгадаць расійскага географа В. Сямёнава-Цян-Шанскага, гісторыка В. Ключэўскага, географа, культуролага, філосафа П. Савіцкага з яго канцэпцыяй месцаразвіцця. Думка пра выключную ролю прасторы зямной паверхні ў этнагенезе падрабязна дэкларуецца ў працах Л. Гумілёва, які лічыў, што «прамое і ўскоснае ўздзеянне ландшафта на этнас не выклікае сумненняў» [5, с. 181]. Вучоны акцэнтаваў карэляцыйныя сувязі паміж разнастайнасцю ландшафтаў і разнастайнасцю народаў, звярнуў увагу на бінарную праяўленасць гэтай карэляцыі, звязваючы антрапагенны фактар ландшафтаўтварэння і прамую залежнасць чалавека ад навакольных ландшафтаў.

Розныя спосабы ўспрыняцця і асэнсавання зямной прасторы чалавекам актыўна вывучаюцца сёння ў гуманітарнай геаграфіі. Адзін з заснавальнікаў дадзенай дысцыпліны, амерыканскі географ І-Фу Туан адзначае: «Географы даследуюць зямлю, прастору не столькі дзеля яе самой, колькі дзеля таго, што яна можа паведаміць пра сваіх насельнікаў, пра іх характар. Несумненна, характар чалавека праяўляецца ва ўзаемадачынненні са знешняй рэальнасцю, што раскрываецца як сінергія зямлі і жыцця» [6, с. 3].

Вучоныя-гуманітары надзяляюць павышанай увагай прасторавыя характарыстыкі ў даследаванні вобразаў краін і народаў, пры аналізе ўнутраных структур і механізмаў мастацкага стварэння прасторавых вобразаў. Рускі філосаф А. Лосеў у сваіх назіраннях адносна сімволікі прыродных ландшафтаў прыйшоў да высновы, што яна «выяўляе нават нацыянальны характар краіны. Перад намі, змяняючы адзін аднаго, праходзяць малюнкi музыкальнага, але дакладна акрэсленага пейзажа

Германіі і поўнага плаўных ліній ландшафта Францыі, асляпляючай светам і фарбамі прыроды Італіі і велічнага, але грозна-неспакойнага жыцця Альпаў» [7, с. 89]. Вядомы расійскі філосаф і культуролаг г. Гачаў прапаноўвае ідэю косма-псіха-логаса, згодна якой «тып мясцовай прыроды, характар чалавека і нацыянальны розум знаходзяцца ва ўзаемнай суадноснасці і дапаўняльнасці. Горы, мора, стэп схіляюць да асаблівага роду пабудовам у светапоглядзе» [8, с. 4].

Прадстаўнікі айчынай філалагічнай навукі адзінадушныя ў прызнанні выключнай ролі ландшафтна-прасторавых элементаў у фарміраванні семантыкі фальклорных і літаратурных вобразаў, мастацкім раскрыцці характараў, фарміраванні і трансляцыі этнапсіхалогіі, этнакультуры і нацыянальнай ідэі. Акадэмік У. Гніламёдаў адметнасці беларускага этнасу цесна звязвае з прыродна-прасторавым асяроддзем; на думку вучонага, беларуская нацыянальная самабытнасць абумоўлена ў тым ліку тэрыторыяй. Вучоны лічыць вельмі важным па-філасофску паглыбленае асэнсаванне з'яў і ўмоў навакольна-прасторавага свету: «Ландшафт – частка прыроды. Прырода, прыродны свет – аснова чалавечага існавання, і правамерна ўкласці ў гэта паняцце самы шырокі сэнс, паставіць яго ў адзін шэраг з паняццямі матэрыі, універсуму, сусвету, надаць яму філасофскае разуменне як усяго існага, усяго ўлоння і натуральных умоў чалавечага існавання... Без адчування навакольнай прыроды немагчыма гаварыць пра паўнату чалавечага быцця, нельга спасцігнуць яго хараство і паэзію» [9, с. 14]. Праблема мастацкага выяўлення прыродна-прасторавых рэалій у беларускай літаратуры – адна з ключавых у даследаваннях І. Навуменкі, В. Каваленкі, Я. Гарадніцкага, І. Чароты, І. Штэйнера, Т. Аўтуховіч, З. Мельнікавай, г. Адамовіч, А. Бельскага, А. Мельнікавай, В. Кошмана, Т. Пякуцькі-Вабішчэвіч і інш.

У разгорнутую і прадстаўнічую даследчую парадыгму ландшафтнаўчых прац арганічна далучаны глыбокія навуковыя росшукі Т.І. Шамякінай, упэўнена абазначыўшы сярод іх свой кірунак, стыль, задачы. Класічныя пастулаты, тэорыі, тэзісы ў манаграфіях «Беларуская класічная літаратура і міфалогія» (2001), «Фальклор і беларуская літаратура ў люстэрку міфалогіі» (2016) дэталёва напоўніліся і развіліся пры дапамозе грунтоўных ведаў і навыкаў канкрэтнага аналізу мастацкага матэрыялу. Знаны беларускі культуролаг, тэарэтык літаратуры вывучае ролю нацыянальных ландшафтаў і іх элементаў у фарміраванні псіхалагічнага аблічча беларускага народа, яго міфалагічных уяўленняў як часткі светапогляду. Ключавыя складнікі ландшафтнага покрыва краіны – лес, поле, зямля, дарога, вада (рэчкі, азёры), балота – даследчыца прадстаўляе з пункту погляду іх практычна-гаспадарчага, утылітарана-побытавага значэння ў жыцці беларусаў і як крыніцы духоўнай энергіі нацыі, перадумовы яе спецыфічнага біярытму, ментальна-псіхалагічнага аблічча.

Уражваюць грунтоўныя энцыклапедычныя веды ў характарыстыцы кожнай з’явы прасторавага свету ў суаднесенасці са светавым прыродна-культурным кантэкстам. У сваіх назіраннях і высновах даследчыца абавіраецца на шырокі культуралагічны досвед філосафаў, гісторыкаў, сацыёлагаў, фалькларыстаў, географаў. Разгорнуты кантэкстуальны аналіз ландшафтных элементаў дазваляе максімальна напоўніць іх сэнсавымі асацыяцыямі, прадставіць у святле агульначалавечай культуры, выявіць іх глыбінную сутнасць, унікальнасць. Так, гаворачы пра лес як важны кампанент айчыннага ландшафту, Т. І. Шамякіна заўважае: « <Лес – Ж. Ш. > цягне да адзіноты – не такой узвышанай і ўрачыстай, як горы, а да адзіноты ўнутры сябе, у глыбіні душы. у гэтым сэнсе лес роднасны пячорам, якія архетыпова адпавядаюць “патаемнай сутнасці чалавечай душы» (К. г. Юнг) с. 21]. Падобныя нетрывіяльныя падыходы скарыстоўвае вучоны ў разгорнутых трактоўках топасаў балота, поля, раўніны, дарогі і інш. У грунтоўных напрацоўках з выключнай пазнавальнай сілай і эрудыцыяй раскрыты асаблівасці і выгоды геаграфічнага становішча Беларусі, у ім створаны той важны, інтэлектуальна змястоўны «інфармацыйны пласт» (Ю. Вядзенін), які садзейнічае фарміраванню непаўторнага і прыцягальнага вобліку нашай краіны ў свеце, павелічэнню яе іміджавых рэсурсаў.

Даследчыца глыбока аналізуе працэсы творчай інтэрпрэтацыі беларускіх нацыянальных ландшафтаў і іх элеменаў у творчасці Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, М. Гарэцкага, раскрывае генезіс і семантыку ўвасобленых у ёй топасаў, якія ў выглядзе этнічных сімвалаў засвойваюцца ў народнай свядомасці, паўнакроўна і змястоўна прадстаўляючы нацыянальны космас. Скрупулёзнасць у падыходзе да кожнай мастацкай з’явы дазваляе даследчыцы зрабіць нечаканыя адкрыцці там, дзе ўжо, здаецца, усё даўно высветлена і сказана. Так, аналізуючы сімваліку васілька ў вершах М. Багдановіча, Шамякіна раскрывае «у назве старажытны індаеўрапейскі корань “сіла” (часткова ён праяўлены і ў лацінскай назве васілька “цыянус”) у прыстаўцы ж “ва”, “в” можа замяняцца на “б”, “ба” ў Старажытным Егіпце (але мы лічым, што і ў славян) азначала душу. Такім чынам, слова “васілёк” азначае “сіла душы”» [1, с. 177]. Дзякуючы такому трапнаму ўдакладненню разгортваюцца новыя асацыяцыі, далейшае абноўленае сэнсавое нападзенне класічных шэдэўраў. у вершы М. Багдановіча «На чужыне» кволасць кветкі ў вершы Максіма Багдановіча толькі вонкавая адзнака яе далікатнасці і сціпласці. Расліна, якая здолела прарасці ў неспрыяльных умовах, на чужой нязвыклай глебе, пластычна выразна не толькі дэманструе моц сваіх жыццёвых парыванняў, але і трансліруе «сілу душы», жыццёстойкасць, напружанае волевыяўленне цэлага народа.

Філасофска-эпічнае абагульненне зрокавых вобразаў у творах класікаў беларускай літаратуры даследчыца абумоўлівае «карэннымі асновамі народнай культуры – культуры перш за ўсё сялянскай, для якой характэрна

вытанчаная дыялектыка космасу і чалавека» [1, с. 22]. Т. Шамякіна слухна заўважае, што «паняцце нацыянальнай ідэі немагчыма разумець без разумення прасторавай культуры народа. А прасторавая сетка каардынат нацыі, у сваю чаргу, праходзіць, як праз прызму, праз сэрца і розум мастака. Мастак і пазнае нацыянальны космас і стварае яго. Без нашых класікаў мы б не ўяўлялі так поўна нацыянальны космас» [1, с. 18].

Ярка ахарактарызаваўшы мастацка-вобразныя складнікі «эталоннага беларускага пейзажу» ў паэме Я. Коласа «Новая зямля», Таццяна Іванаўна дае падрабязны і змястоўны аналіз абумоўленых гісторыяй і культурай народа тыпаў ландшафтаў у трылогіі «На ростанях», спалучыўшы іх з фактарамі прыродна-геаграфічнымі. Акрамя высокамастацкай, даследчыца вылучае выключную пазнавальную функцыю коласаўскіх апісанняў, з улікам чаго іх можна аднесці да мастацкага ландшафтазнаўства. Гэтыя і шматлікія іншыя прыклады падцвярджаюць, што даследаванне паэтыкі ландшафтаў з’яўляецца важным і перспектыўным напрамкам вывучэння структуры, семантыкі, паэтыкі і стылістыкі мастацкіх тэкстаў.

Увогуле, працы Т.І. Шамякінай уяўляюць яскравы ўзор адзначанай самой даследчыцай «беларускай глыбіні», прадвызначанай дапытлівасцю і патрабавальнасцю розуму, памножанымі на выключную працаздольнасць і талент. Навуковыя росшукі знанага вучонага-філолага дазваляюць нам шматгранна спасцігнуць анталагічную змястоўнасць айчыннай прасторы і ўзаемазвязанае з ёй святло духоўнасці нацыянальнага чалавека, яго прасторавую культуру, па-новаму расчытаць класіку, знайсці для сябе апорныя пункты-арыенціры ў творчым пошукавым руху думкі, скіраваным да спазнання жыватворнай сілы нацыянальных ландшафтаў, бясконцым, як сама прырода.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Шамякіна Т. І.* Фальклор і беларуская літаратура ў люстэрку міфалогіі. Мінск: БДУ, 2016.
2. *Гиппократ.* Сочинения в 3-х томах. М. : Инвестиционно-издательский холдинг, 2015. Т. 1.
3. *Геродот.* История в девяти книгах / Пер. и примеч. Г. А. Стратановского. Л. : Наука, 1972.
4. *Берг Л. С.* Номогенез или эволюция на основе закономерностей. Пб. : Гос. изд-во, 1922.
5. *Гумилёв Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли. М. : АСТ: Астрель, 2010.
- 7. *Лосев А. Ф., Тахо-Годи М. А.* Эстетика природы : природа и ее стилевые функции у Ромена Роллана. М. : Наука, 2006.
- 8. *Гачев Г.* Космо-Психо-Логос: национальные образы мира. М. : Академ. Проект, 2007.
9. *Гніламёдаў У. В.* Літаратура. Гісторыя. Свядомасць : гісторыка-літаратурны нарыс. Мінск : Беларуская навука, 2017.